

Maskinen vi har i Brug er Mellemstørrelsen med 1 Meter Skæreflade. Til lodrette Sider betjenes den let af 1 Mand, paa skraa og vandrette Flader maa der være 2 om Arbejdet, som absolut ikke er mere trættende end Klipping med Hæksaks. Smøring maa ske ofte og være omhyggelig; vi er kommen til det Resultat, at en Blanding af Petroleum og Maskinolie er det bedste, idet Petroleum opløser de Plantesafter, der ellers let størkner og sætter sig fast mellem Knivene; bliver disse størknede Plantesafter ikke opløst, arbejder Maskinen alt for tungt.

Konstruktionen er ganske simpel; to Knive, den ene fast, den anden bevægelig ved Hjælp af en Tandhjulsudveksling; Systemet omtrent som paa en Slaamaskine, saa man forbaus over at denne simple Løsning ikke forlængt er funden.

De to vedføjede Illustrationer forklarer bedre end Ord Maskinen og dens Anvendelse.

For Anlægsgartnere og andre, der har større Hækarealer at klippe, kan jeg trygt anbefale Maskinen, der, selv om den er ret dyr at anskaffe, Kr. 150,00, hurtigt vil kunne indtjene Anskaffessummen.

Vestre Kirkegaard i Marts 1924.

CHR. BECK SKRYDSTRUP.

BEGRAVELSESSKIKKE I DANMARK

GENNEM TIDERNE

Af E. ERSTAD-JØRGENSEN

De Skikke, der i Tidens Løb har været fulgt i vort Fædreland, naar et Menneskeliv var sluttet, ligger i Nutiden ikke lige godt belyst for hvert enkelt Tidsafsnits Vedkommende, men giver dog paa mange Maader Indblik i de skiftende Tidens Betragtning af Dødens store Problem.

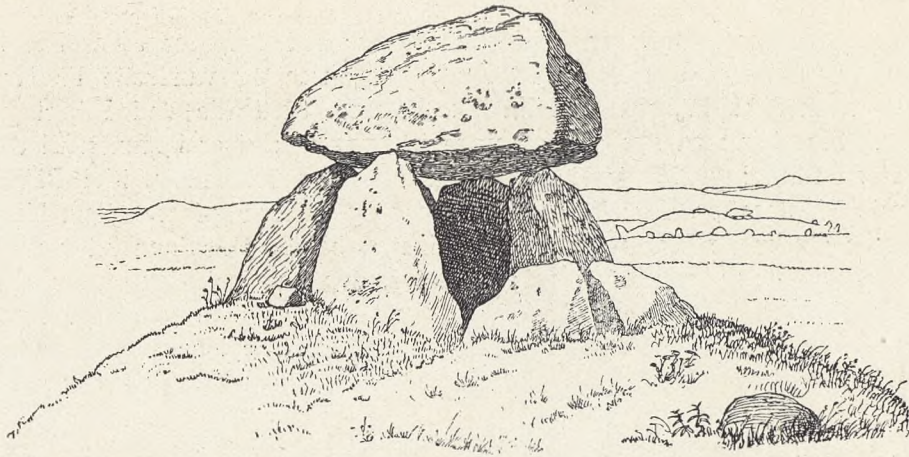
For Oldtidsfolkets Vedkommende er disse Skikke noget af det, man har bedst Rede paa, fordi det hovedsagelig netop er Gravene, der er bevaret indtil Nutiden.

Af alle Tidens Gravmæler er der vel ingen, som overgaar Stenalderens *Kæmpehøje* i værdig Alvor og monumental Kraft, saaledes som de kupler sig over Bakkekammens langlige Linje, kronet af Stendyssens enkle Kampestens Opbygning, der fra Dalen tegner sig magtfuldt og fribaarent mod Lyset.

Oprindelig har kun den uafløftelig tunge Overligger synet over Højens Grønsvær, medens Jorden laa op omkring de 4 eller 5 store Stene, Overliggeren hviler paa. Mellemrummene mellem de staaende Sten, der vendte den fladeste Side indad, var udfyldt med Sten og Ler, og Gulvet i det lille Gravkammer var dækket af Sten. Om Højens Fod var stillet en Kreds af store Kampesten som en synlig Begrænsning af den hellige Jord.

Runddyssen er den enkleste og rent monumentalt skønneste Form af Stenaldergravhøje, men *Langdysserne* er af betydelig større Dimensioner og rummer oftest to eller flere Gravkamre. Der findes Langdysser af indtil 100 m Længde, firkantet indgærdede med mere end hundrede store Kampesten.

De største af Stenalderens Begravelsespladser er dog de saakaldte *Jættestuer*, en videre Udformning af Runddyssens mindre, af en Sten overdækkede Gravkammer, hele store Kælderrum af indtil 10 m Længde, 3 m Bredde og saa høje, at man ofte kan staa oprejst derinde. Kun Dækstenene har været synlige over

Runddysse fra Stenalderen

Højens Grønsvær, og Forbindelsen med Yderverdenen skete gennem en henved 5 m lang underjordisk, stensat Gang, der førte ind fra Øst eller Syd midt paa Kammerets ene Langvæg. Gulvet var stenlagt, og undertiden indbyggedes to eller tre Kamre i den samme Høj, indbyrdes forbundne eller adskilte og med hver sin Indgang.

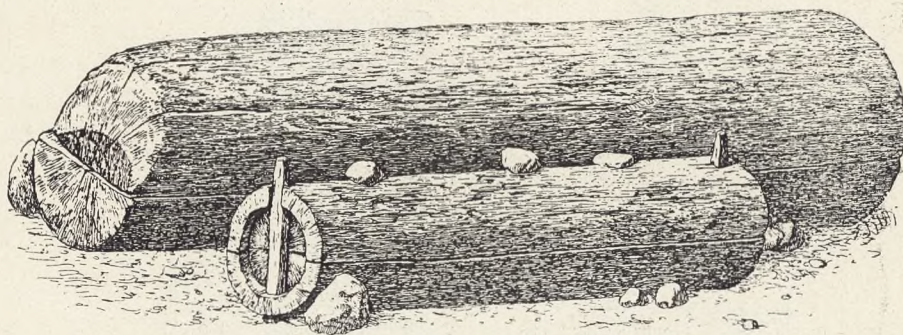
Alle disse Stenaldergrave var Fællesgrave, idet Lig efter Lig førtes ind, ofte indtil Rummet var fuldstændig fyldt.

I disse primitive, men dog beundringsværdigt opbyggede Gravkamre er de enkelte Sten anvendt uden Bearbejdning af nogen Art; senere lærte man Kunsten at flække Sten, og de yngste Grave fra Stenaldertiden er da byggede af udkløvede Sten som *Stenkister* med Plads til kun et enkelt eller et Par Lig i liggende Stilling. Ogsaa disse Stenkister eller *Hellekister* dækkedes af Jord, der her hvælvedes helt over Kisten, saa ogsaa Overliggeren var skjult i Jordhøjen.

I hele Stenalderperioden begravedes Ligene *ubrændte*, og det samme var Tilfældet et Stykke ind i *Broncealderen*. I Begyndelsen af denne Kulturperiode begravedes Ligene i stensatte Kister, men enkelte Steder er der ogsaa fundet *Egetræskister* fra den tidlige Broncealder. Det var gennemskaarne og udhulede Egestammer, hvori Liget fuldt paaklædt blev lagt paa en Dyrehud. Kistelaaget blev holdt paa Plads ved Pæle for Enderne, og Jorden hvælvedes derover. Fra Fundet af disse Egetræskister stammer det væsentligste Kendskab til vort Lands Oldtidsfolk og deres Klædedragt, takket være Egestammernes Garvesyre og dens Evne til at bevare Haar og Uld og bruskagtige Dele af det menneskelige Legeme.

I den senere Broncetid lige til denne Periodes Udløb ca. 400 Aar før Kristi Fødsel er Ligbrænding den karakteristiske Begravelsesmaade. JOHANNES STEENSTRUP, til hvis Afsnit af DANMARKS RIGES HISTORIE ovenstaaende Oplysninger støtter sig, skriver om denne ændrede Begravelsesskik følgende:

„Man maa nu ikke tro, at denne nye Skik behøver at være udgaet fra en forandret religiøs Opfattelse. Rundt om i Verden findes de to Begravelsesmaader Side om Side hos samme Folk eller hos Folk med samme religiøse Tro og Opfattelse; ofte har kun Skik og Mode i de forskellige Samfundslag eller økonomiske Hensyn og Ritualer været afgørende . . . og begge Gravskikke kunne hvile paa

Egetræskiste fra Bronzealderen

en urokkelig Tro paa Sjælens Udødelighed. Naar Ægypterne med from, samvittighedsfuld Omhu bevarede det legemlige Hylster, er det, for at den udødelige Sjæl engang kan genfinde sin Klædning; hos andre Folk har netop Legemets Tilintetgørelse ved Ilden det Maal at frigøre Sjælen for dens Baand og Byrde og lette dens fremtidige Flugt.“

I Nordens Bronzealder gemtes Asken i smaa Stenkister eller hyppigst i Lerkar, de saakaldte *Urner*, der nedsattes i Høje af meget forskellig Størrelse, snart smaa, kun meterhøje Jordkupler, snart meget anseelige, indtil 5 m høje eller mere, hvori Urnen stilledes i en Stendyngge eller i smaa Rum af flade Sten. Ofte nedsattes Urnen dog umiddelbart i Højens Jord, eller Stenalderens Gravhøje benyttedes til Gemmested.

Efter Bronzealderen følger som bekendt den Tid, hvor Jernet kom ind i Landet, og med den stigende Kultur vandt ogsaa nye Begravelsesskikke fra sydligere Egne Indpas i vort Fædreland. Ligbrændingen var stadig almindelig, men i forskellige Landsdele blev den udført paa forskellig Vis. Paa Bornholm har man fundet flere store Begravelsespladser, bestaaende af de saakaldte *Brandpletter*, ofte hundredvis samlede, hvor Ligene er brændt i kredsformede Fordybninger i Jorden paa et Underlag af Sten; Asken er samlet sammen i Midten og dækket med en Sten eller blot med et tyndt Jordlag. Noget lignende kendes fra Fyn. I Sønderjylland findes Begravelsespladser fra Jernalderen, hvor en Samling smaa Høje Side om Side, hver med sin nedgravede Urne, betegner et Sted, hvor der maaske i Aarhundreder er foretaget Ligbrænding og Begravelse, og her træffer vi for første Gang den Skik at bygge et Gravminde for hver enkelt Afdød.

I de følgende Aarhundreder, i Folkevandringerens Tidsalder og i Vikingetiden er Skikkene i endnu højere Grad provinsielle, idet Ligene i enkelte Landsdele begravnes ubrændte i Stenkister, der højsattes, medens Ligbrænding og Askeurner er i Brug paa andre Egne.

Tavse staar alle disse Gravhøje fra Hedenold. Vel bærer de Bud fra de for længst hensunkne Slægter, lærer os, at Folket allerede den Gang ærede sine Døde og var forvissat om, at et andet Liv var det i Vente efter den jordiske Død, men først fra 800-Tallet træffer vi Gravhøje, hvor *Runestene* nævner Navnet paa den Døde og Navnet paa den, der satte Stenen til hans Minde.

Undertiden indeholder Runeindskrifterne yderligere Oplysninger, som f. Eks. Indskriften paa den Side 8 afbildede henvend 3 m høje Sten fra Tryggevalde,

Lerurner fra Broncealderen

der beretter: *Ragnhild, Ulfs Søster, satte denne Sten og gjorde denne Høj og Stensætning over sin Ægtefælle Gunnulf, Norges Søn, den veltalende Mand. Faa fødes nu bedre end han. Den skal give Erstatning, der beskadiger denne Sten eller fører den herfra.*

Tiden var nu kommen, hvor Kristendommen, næsten 1000 Aar efter Kristi Fødsel, fortrængte Nordens gamle Gudeverden, og i de bekendte *Jellingehøje* og Runestenene der har vi det bedste synlige Minde om denne Overgangstid, hvor Kong Gorm har opkastet Højen over sin Ægtefælle Thyra Danebods Grav, Sønnen Harald den lige saa store Høj over Gorm den Gamle; hedenske i deres Gravskik, medens den store Runesten, Kong Harald satte mellem Højene, viser Frelserens Billede og Indskriften: *Harald Konge bød gøre dette Mindesmærke efter Gorm sin Fader og efter Thyre, sin Moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne.*

Med Kristendommen fulgte Frankernes Begravelsesskikke ind i Landet, og efterhaanden som Menigheden voksede, byggedes der Kirker med Kirkegaarde, hvor de Døde kunde begraves. Den første Kirke kom til at ligge i Jyllands største By Slesvig, den næste i Ribe, og mere blev ikke naaet i de Aar, Ansgar virkede i Danmark.

Jellingestenen

Som Ærkebiskop af Bremen blev Ansgar selv begravet foran Vor Frue Alter i St. Peters Kirke i Bremen, og hans Efterfølger Rimbart, „Nordens anden Apostel“, begravedes *uden for* den samme Kirke nærmest Højalteret. Den følgende Ærkebiskop byggede et Kapel over Graven.

Kirkerne blev fra nu af det Sted, hvor de Døde blev begravede, dels inde i selve Kirken, mest dog uden for denne, og da Kirkemuren saa nær som mulig.

I det første Hundrede Aar efter Ansgars Død var Kristendommen kun antaget af forholdsvis faa; selv mange af dem, der havde ladet sig døbe, ofrede endnu til de hedenske Guder; intet Under, at Kirken maatte tage sig af sine Døde og give dem Hvile nærmest mulig Helligdommen; det galdt om at holde sammen.

Først henved Aar 1000 kan man regne, at Kristendommen helt havde sejret i Danmark, og at dermed de gamle hedenske Begravelsesskikke var forladt. I Knud den Stores Tid, da „den danske, britiske, den norske Krone var sammensmeltet i hans Krones Guld“, havde engelske Biskopper og Prælater stor Indflydelse i

Danmark, og fra nu af samlede Kirken Magt og Gods, der bygges Kirker overalt i Landet, og Kirke og Kultur blev tættere og tættere sammenvirket.

Noget over Midten af det 11. Aarhundrede (Kong Knud døde 1035) var der halvandet Hundrede Kirker paa Sjælland, hved hundrede paa Fyen og 300 i Skaane, men i Løbet af det næste halvandethundrede Aar tredobledes Kirkernes Antal paa Sjælland og Fyen, og der kom 200 nye Kirker til i Skaane. De fleste af disse Kirker, navnlig de tidligste, var bygget af Træ, et let tilgængeligt Materiale i de skovrige Tider, enten som Blokhuse af vandret liggende Tømmerstokke eller hyppigere som Stavbygninger med lodret Plankebeklædning og Spaan- eller Halmtag, men ikke en eneste af den Tids Trækirker er bevaret til Nutiden.

I Erik Ejegods Regeringstid oprettedes det første Kloster her i Landet ved St. Albans Kirken i Odense omkring Aar 1100, og omtrent samtidig blev det mere almindeligt at bygge Kirker af Sten. Krypten til Lunds Domkirke, der skulde blive Danmarks Riges Hovedkirke, blev indviet Aar 1123.

Det var dog først i den Storhedstid, der kendetegnes ved Navnene Valdemar og Absalon, at Kirkebyggeriet ret tog Fart. Viborg og Ribes Domkirker ilgesom Domkirkerne i Aarhus og Slesvig føjedes til den i Lund, og i Hundredtal byggedes Stenkirker i Landsbyerne over hele Landet til Afløsning af de smaa og brandfarlige Trækirker, de Kirker, der endnu den Dag i Dag pryder vort Land. Vaabenhus og Taarn har dog almindeligvis først senere Tider føjet til; i Valdemarernes Tid var Landsbykirkerne næsten alle „kullede“, og Klokkerne var ophængt i Tømmerstabler ved Siden af Kirken, saaledes som det endnu ses i fattigere Enge, særlig i Jylland.

I Ringsted byggede Kongen den store treskibede Teglstenskirke, i Sorø opførte Absalon den endnu større Kirke til Hvideslægtens Ære, og i Kalundborg byggede hans Broder Esbern Snare den ejendommelige Korskirke med de 5 Taarne; alle hører de med til vort Lands skønneste Mindesmærker.

Samtidig kom der flere og flere Munke til Landet, nye Klostre oprettedes her og der, den katolske Kirke befæstede sin Magt, samlede Rigdomme og Jordegods og greb efterhaanden afgørende ind i alle Livets Forhold i en Grad, som man vanskelig nu kan tænke sig.

Begravelsesskikkene i Middelalderen var, som rimelig er, hovedsagelig præget af den katolske Lære. Legemet var syndigt, urent, hvorfor det galdt om snarest mulig efter Døden at skaffe det til Side.

Begravelsen foregik derfor hurtigt efter Døden, som oftest inden 24 Timers Forløb. Ligkister kendte man ikke, men Liget blev lagt paa en Baare og blev af den Afdødes Standsfæller paa Skuldrene baaret til Graven, enten denne var den Døde beredt inde i selve Kirken eller paa Kirkegaarden uden om.

Runesten fra Tryggevælde

Middelalderlig Gravsten

Kirkegaardene var kun smaa, men i Forhold til Befolkningen var der saa mange Kirker og Kirkegaarde, at der næppe i de Tider har været væsentlige Ulemper forbundet med den begrænsede Plads selv i de større Byer. Kirkegaardene var indhegnet med Mur eller andet Stængsel, ofte dog kun med en Grøft, dyb nok til at hindre Kreaturet i at gaa ind, og Adgangen skete i saa Fald over en aaben Tremmebro, en „Kirkerist“, der kun kunde passeres af Mennesker.

Hvor den Døde fik sit Hvilested, var afhængig af hans Stilling i Samfundet, men dog maaske mest af hans „Sjælegave“ og den efterlevende Slægts Offervillighed; for den katolske Kirke forstod at udnytte en god Lejlighed til Indtægt.

En „Lejerplads“ i Kirken var dyrebar, betydelig billigere kom man i Jorden tæt uden for Kirkemuren, men den „simple Mand“ maatte nøjes med en Grav i nogen Afstand fra det hellige Hus, og Trællene ude langs Muren. Til Gengæld var baade Kirke og Kirkegaard i kærlige og omsorgsfulde Hænder i den katolske Tid. TROELS LUND skriver i DAGLIGT LIV I NØRDEN I XVI. AARHUNDREDE: „I Katolicismens Tid havde man været vant til, at „Kirken“ tog sig af de døde. Den optog dem og undte dem Plads, efter Stand og Vilkaar naturligvis, men dog med fælles Goder for alle. Hvad enten man jordedes under Højalteret, ved et Sidealter, i Koret, i Kirkens Midterskib, i en af dens Omgange eller blot paa Kirke-

gaarden udenfor, saa sørgede Kirken moderlig for hver især. Fra den strømmede Lyset, Tonerne, Røgelseduften ud over hvert et Leje, dens talrige Betjening vaagede Nat og Dag over de slumrende, pyntede med kærlig Haand overalt, lige fra Alterets blomstersmykte Mariabillede til Kirkegaardens yderste, buskbomhegnede Tue. Det kunde stundom næsten være tvivlsomt, om der ikke var smukkeste herude hos de fattigste, hvor Vorherre selv hjalp med. Her, bag den skærmende Kirkegaardsmur, lagdes Velsignelse i den kyndige Gartnerbroders Arbejde. Gud gav Vækst til de gule Paaskeliljer, de hvide Pinseliljer, Sankt Hans Dags Roserne. Han tændte efter Midsommer, naar Heden tog til og Dagene af, den skæreste af alle Liljer, den ranke, sølverhvide med Guldkneblen, Himmellængselens Klokkeblomst. Han lod, naar Morgendug og Aftendug mødtes, saa Græssets Kind var altid vaad, frempible de purpurrøde Kristi Blodsdraaber. Og til Slut bredte Vorherres egen Haand Sneens hvide Alterdug over Gravene, naar Allesjæles Fest var inde, og Vintermessen læstes over Vaarens og Opstandelsens uudgrundelige Hemmelighed.“

En lille Tue over Graven og et Kors af Træ var vistnok det almindelige paa Middelalderens Kirkegaarde, men ogsaa Gravsten af Granit blev anvendt og i forskellig Form.

Det Materiale, der her i Landet er opbevaret til Forstaaelse af de gamle Gravmæleformer er ikke stort, men dog tilstrækkeligt til at erkende, at i alle Tilfælde

Gravsten fra 1500-Tallet

mange Gravmæler i deres Form er afledet af Sarkofagen eller maaske snarere af Boligen.

De første Kristne, der i det gammelromerske Rige begravede deres Døde i Katakomberne, anvendte hyppigt Sarkofagen, Ligkisten af Sten, saaledes som den var udviklet gennem den græskromerske Oldtid, og intet er da naturligere, end at denne Form, varieret efter de mellemliggende Landes Skønhedskrav, med Kristendommen er blevet overført ogsaa til Norden.

Ligkister anvendtes endnu i Middelalderen ikke her til Lands, men i Helgenkrinene fandtes et andet Forbillede, der vel var værd at efterligne, og Helgenkrinene var igen Aflæggere af den kirkelige Arkitektur, ofte hele smaa Huse med Arkader paa Siderne og tagformet Laag.

Den i romerske Kirker anvendte Gravform TUMBAEN, der nærmest kan betegnes som en Sarkofag uden Bund, men med Forbindelse til en underliggende muret Grav, blev ikke alene kendt af de talrige Pilgrimme, der drog til Paven i Rom, men overførtes ogsaa gennem Kopier af italienske Billeder af Kristi Opstandelse, hvor denne Gravform var afbildet.

Det er sikkert disse og lignende Forbilleder, der har foresvævet Kunsthaandværkeren, der i den tidlige Middelalder her hjemme udformede Gravmæler af Granit. En stor Forenkling gjorde Materialet og Gravmælets Anbringelse ude paa Kirkegaarden under aaben Himmel dog nødvendig.

Udsmykningen bestod hovedsagelig af Kors, ofte Afbildning af Processionskors paa en Stage; men ogsaa Plantemotiver, Drageslyngninger og figurlige Fremstillinger var i Brug, og Indskrifter, naar de undtagelsesvis blev anvendt, var i Begyndelsen Runer, senere altid paa Latin og med latinske Bogstaver.

Tovstave og Hjørnehoveder indrammede ikke sjældent Stenpladerne, og de tagformede Typer var ofte smykkede med Arkader og Helgenfigurer.

I Slutningen af 1200-Tallet blev Begravelser inde i selve Kirken mere almindelige, hvorfor Gravmælet ganske naturligt fik Stenflisens flade, firkantede Form, og Kalksten, der lader sig udkløve i Plader, kom samtidig til Anvendelse. Indskriften blev længere, følgende hele Stenens Kant, og de billedlige Fremstillinger blev ofte rigere.

I Begyndelsen gjordes Stenflisen bredere ved Hovedenden, senere retvinklet.

Set fra Synspunktet KIRKEGAARDSKULTURENS FREMME maa det siges, at Midaldren virkelig var naaet langt frem. I stemningsfulde, skønne Omgivelser foregik Begravelsen inde som ude, Tidens højeste Gartnerkunst var taget i Brug, og som en Paradisets Have maa „Urtegaarden“, den inderste, særlig indhegnede Del af Bykirkegaarden, have staaet for Tidens Mennesker, der kendte saa lidt til Blomsterkultur ved deres Hjem.

Men dyrt var denne Skønhed købt. Som en egenkærlig Formynder havde Kirken forstaaet at mele sin egen Kage paa Myndlingens Bekostning, og efterhaanden som denne voksede til og fik Øje for sin Stedfaders Træskhed, voksede hans Misfornøjelse, indtil Reformationen som en Løbeild gik over Landene og gav ham Mod til med et Tag at afryste det trykkende Formynderskab.

„De gode Gærninger“ mistede ved Reformationen deres Værdi, Kirken blev derfor fattig. Alt hvad Katolicismen havde æret, følte Reformatorerne sig forpligtede til at hade. Klostre og Kirker plyndredes, brændtes eller nedbrødes, Kirkegaardsmure nedreves, og Gravmæler sloges i Stykker, ja! der fulgte efter Reformationens Indførelse en Tid, hvor „Kirkegaardskulturen“ stod saa dybt, som den vel overhovedet kunde synke.

1569 forbyder Frederik II, at der gives Svin Adgang til Kirkegaarden ved St. Nikolai i København, men i Helsingør tumlede Svinene sig frit og oprodede tilmed daarligt nedgravede Lig. I og ved Vor Frue Kirke i København jordes 1564 mellem 700 og 800 Lig til Trods for, at Kirkegaarden kun var omtrent dobbelt saa stor som selve Kirken, og til Trods for at næsten alle Pladser maa antages paa Forhaand at have været optaget, da den almindelige aarlige Belægning var mellem 70 og 80 Lig. Intet Under at Stanken var uudholdelig i Datidens Kirker, og intet Under at „den sorte Død“ kunde gribe om sig, som den gjorde. Paa et Aar bortreves $\frac{1}{3}$ af Københavns Borgerskab af denne Pest. Uhyggelige, ja rædselsvækkende maa Kirker og Kirkegaarde have været i de Tider. Der var ingen Midler til Vedligeholdelse, hvorfor Taget ofte var utæt og Ruderne ude. Kirkegaarden stod aaben for almindelig Færdsel af Mennesker og Dyr. I Aarhus udstedtes endnu 1632 Forbud mod blot at rejse den mindste Tue over en Grav ved Domkirken, ved Frue Kirke i København fik Rakkeren Tilhold om en Gang eller to om Aaret at køre de værste Uhumskheder til Side, Brandvæsenet holdt Øvelsesplads over Gravene, og Skoleungdommen foranstaltede Skuespil ved store Bryllupsfester, alt sammen inde paa Kirkegaarden.

(Fortsættes.)

Gravsten fra 1600-Tallet